

ELORE (ISSN 1456-3010), vol. 17 – 2/2010.

Julkaisija: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.

[http://www.elore.fi/arkisto/2_10/karjula_2_10.pdf]

KIRJA-ARVIO

AIDS, HOMOSEKSWAALISUUS JA KUOLEMAN JUHLAT

SVENSSON, INGEBORG 2007: Liket i garderoben. En studie av sexualitet, livsstil och begravning. Stockholm: Normal förlag. 240 sivua.

Emilia Karjula

Aidsin ja miestenvälisen seksin kytköksistä ei ole ongelmattonta kirjoittaa. Homoseksuaalisuuden synty-, rikos- ja sairausmäärittelyjen historiallinen painolasti, sitkeiden ennakkoluulojen ruokkimat kielteiset leimat ja poliittisen ilmapiirin herkistyminen homoseksuaalisuutta koskevalle puheelle tekevät aiheesta varovaisesti käsiteltävän. Tätä taustaa vasten Ingeborg Svenssonin etnologian alaan kuuluva väitöskirja *Liket i garderoben* tarttuu erityisen arkaan ja vielä tutkimattomaan aiheeseen, aidsiin kuolleiden homo- ja biseksuaalisten miesten hautajaisiin. Ajallisesti tutkimus painottuu 1980-luvun alusta vuoteen 1996, minkä jälkeen antiretroviraalisten lääkkeiden kehitys vähensi tautiin kuolleiden määrää. Tutkimus selvittää kuolemaa ja miestenvälistä homoseksuaalisuutta koskevien kulttuuristen käsitysten kohtaamista Ruotsissa. Keskeisiä teemoja ovat myös suvun, perheen ja rakkauden merkitykset sekä stigmatisoitua identiteettiä määrittävät tunteet.

Svensson yhdistää työssään queer-teorian sekä kuoleman ja rituaalisten performansien tutkimuksen näkökulmia. Hautajaisten etnografisen kuvauksen ja analyysin lisäksi keskiössä on sukupuolen, seksuaalisuuden ja niitä säätelevien normien ritualisoitu esittäminen. Queer-näkökulmaan vaikuttaneet jälkistrukturalistiset ja psykoanalyttiset ajatteluperinteet yhdistyvät siirtymäriittiteoriaan ja siitä ammentavaan esitystutkimukseen. Svensson esittelee Arnold van Gennepistä Victor Turnerin kautta Richard Schechneriin etenevän rituaalitutkimuksen haaran teorialuvussa, mutta itse aineiston analyysissä viittaukset alan klassikoihin harvenevat. Rituaalin kytkökset identiteettien ja erojen tuottamiseen ovat kuitenkin Svenssonin työn yti-

messä. Lesbo-, homo- ja queer-tutkimuksen tradition mukaisesti tutkimuksen lähtökohta on avoimesti kriittinen. Heteronormatiivisiksi määriteltyjen yhteiskunnallisten prosessien kyseenalaistaminen ohjaa kysymyksenasettelua: Millaiset ihmissuhteet ymmärretään merkittäviksi ja miten surun ja menetyksen merkitykset niihin yhdistyvät? Kuka hautajaisissa oikeastaan haudataan ja ketkä ymmärretään hänen omaisikseen?

Svenssonin käyttämä aineisto on monimuotoista. Haastattelun ja havainnoinnin keinoin tuotettua aineistoa täydentävät esimerkiksi lehtikuvat ja -kirjoitukset, valokuvat, kuolinilmoitukset, hautajaisten ohjelmalehtiset ja muistopuheet. Aidsia sairastavien ja heidän läheistensä lisäksi Svensson on haastatellut muun muassa hautaustoimistojen ja sairaaloiden henkilökuntaa, aktivisteja ja pappeja. Osallistuvana havainnoijana hän on ollut läsnä kolmen aidiin kuolleen miehen hautajaisissa. Analyysia tukevat myös viittaukset homoseksuaalisuutta ja aidsia käsitteleviin populaarikulttuurin tuotteisiin, kuten näytelmiin ja elokuviin.

Dagens Nyheter -lehden vuonna 1987 etusivullaan julkaisema kuva mustaan ruuissäkkiin tiukasti kääritystä aidiin kuolleesta vainajasta, jonka ympärille kaksi kasvoista varpasiin suojautunutta hahmoa kiertää lisää teippiä, toimii tutkimuksen eräänlaisena avainkuvana. Muumiota muistuttavaan vainajaan on kiinnitetty tartuntavaarasta varoittava lappu, vaikka aidsin tartuntatavat oli Svenssonin mukaan tunnistettu jo kaksi vuotta aikaisemmin. Svensson lukee kuvaa ajankohtansa asenneympäristön ja merkitysmailmojen peilinä, josta heijastuu homoruumiin oletettu vaarallisuus, homoseksuaalisuuden ja kuoleman yhteys. Moraalisen paniikin ilmapiirissä tietynlaisesta käyttäytymisestä – suojaamattomasta seksistä – tulee ”homoseksuaalin” identiteetikategorian määre ja tartunnan saaneista taudin hallitsemattomia ”levittäjiä”.

TUTKIMUSEETTISET KYSYMYKSET

Seksuaalivähemmistöjen tutkimuksessa tutkittavien anonymiteetin säilyttämistä on pidetty erityisen tärkeänä aiheen yhteiskunnallisen arkaluontoisuuden vuoksi. Tämä on herättänyt keskustelua queer-aineistojen katoamisesta arkistoihin. Henkilöiden ja paikkojen nimeämättä jättämisen on pelätty vaikeuttavan tulevaa tutkimusta. Myös avoimuuden merkitys näkyvyyden ja hyväksynnän lisäämisen keinona – ja toisaalta identiteettirajoja ylläpitävän ulostulokonvention kyseenalaistaminen – ovat puhuttaneet tutkijoita. (Ks. esim. Juvonen 2002, 62–67.)

Svensson ottaa kysymykseen selvän kannan. Hänen mukaansa on yhtä epäeettistä jättää tutkittava väkisin kaappiin kuin pakottaa hänet sieltä ulos. Näkyvyyden puolesta kamppaileiden, avoimesti homoseksuaalina eläneiden aktivistien osalta Svensson päätyikin rikkomaan tutkimuseettiseltä komitealta saamiaan anonymiteettia koskevia ohjeita. Kysymys siitä, keitä nimettömyydellä ensisijaisesti suojellaan, kiinnittyy Svenssonin mukaan juuri niihin heteronormatiivisiin prosesseihin, joita hän työllään pyrkii kyseenalaistamaan.

Tutkimus käsittelee pääasiassa noin 40-vuotiaina kuolleiden, Ruotsissa syntyneiden, ammatillisesti keskiluokkaan kuuluneiden kaupunkilaismiesten hautajaisia. Svensson näkee tällä perustellusti homonormatiiviseksi luonnehtimallaan painotuksella pedagogista arvoa, sillä juuri homomiehen identiteetti yhdistetään yleisimmin aidsiin. Hän huomauttaa position olevan myös heteroväestölle helposti lähestyttävä. Tarkastelemalla tällaista sekä tunnistettavuutta että vierautta ruumiillistavaa hahmoa voi siis valtaväestöönkin kuuluva lukija oppia jotakin heteronormatiivisuudesta. Homonormatiivisen position ulkopuolelle jäävien homomiesten mahdollisuuteen valaista seksuaalisuuden, elämän ja kuoleman välisiä liitoksia Svensson ei ota kantaa.

Kysymykset liittyvät olennaisesti homoseksuaalisuutta tutkivan kohtaamiin vaikeuksiin, joiden kanssa olen myös omassa parisuhteen rekisteröintijuhlia ja Pride-festivaaleja käsittelevässä tutkimuksessani joutunut kohtaamaan. Homoseksuaalisuudesta lienee mahdotonta puhua ottamatta kantaa aiheesta käytyyn yhteiskunnalliseen keskusteluun, mikä itsessään ei mielestäni ole ongelma. Svenssonin – ja itseni – taivoin tutkija saattaa tiedonlisäämistyöllään haluta edistää ihmisoikeuksien toteutumista. Valistuksellista näkökulmaa on kuitenkin hankala artikuloida holhoavaa yläpuolelle asettumista välttämällä. Lesbo-, homo- ja queer-tutkimuksessa ja -yhteisöissä taas käydään kiivastakin väittelyä normatiivisuuksien ja normalisaation ongelmista, eikä tutkittavien elämän – tai Svenssonin työn kohdalla kuoleman – kääntäminen osaksi näitä keskusteluja ole sekään eettisesti ongelmatonta. Kriittisen liittolaisuuden rakentaminen suhteessa tutkittaviin on queer-tutkijan haaste, johon Svensson vastaa tuomalla oman tutkijapositionsa selkeästi esiin. Muunlaista ratkaisua onkin vaikea kuvitella.

RAKKAUDEN JUHLAT

Seksikäytännöissään holtiton, hedonismissa rypevä mutta alati huoliteltu Dorian Gray -tyyppinen homohahmo on stereotyyppi, jonka tunnistettavuus tuli ilmi myös Svenssonin aineistossa. Hieman yllättävästi romanttinen rakkaus nousee kuitenkin keskeiseksi elementiksi monien hautajaisten toteutuksessa. Svensson toteaaakin analysoimiensa hautajaisten muistuttavan heteroseksuaalisia häitä. Oman tutkimukseni (Karjula 2009) perusteella yhteys löytyy myös samaa sukupuolta olevien hääjuhliin. Huolellinen suunnittelu ja yksilöllisyys korostuvat. Hautajaisiin voitiin esimerkiksi valita läpi juhlan toistuva teema. Romanttiset viitteet taas toistuivat koristeluissa ja musiikkivalinnoissa, joihin saattoi kuulua sydämiä ja rakkauslauluja.

Svenssonin kootessa aineistoaan Ruotsissa ei vielä ollut voimassa lakia, joka olisi mahdollistanut parisuhteen virallistamisen tai avioliiton samaa sukupuolta oleville, mitä hän pitää yhtenä selityksenä hautajaisten ja hääjuhlien yhtäläisyyksille. Perinteisestä pariskuntaideaalista poiketen Svenssonin aineiston miesparit eivät kuitenkaan hankkineet vierekkäisiä hautapaikkoja, eivätkä kumppaninsa menettäneet miehet käyttäneet itsestään termiä leski, mitä Svensson pitää yhtenä esimerkkinä olemassa olevien sukulaisuuskategorioiden heteronormatiivisuudesta. Hän ei tässä ota huo-

mioon, että käytännöt itsessään saatetaan kokea heteronormatiiviseksi. Rakkaus ei Svenssonin aineistossa merkinnytkään pelkästään romanttista parisuhdetunnetta. Myös parisuhteen ulkopuolella harjoitettu seksuaalisuus voitiin nähdä rakkauden muotona ja rakkautta lähestyttiin esimerkiksi ihmistenvälisen huolenpidon merkityksessä sekä joko sekulaarina tai uskonnollisena korkeamana elämäntarkoituksena.

YLPEYS JA HÄPEÄ

Svensson käsittelee homohautajaisia ”elämäkeskeisinä elämäntyylihautajaisina”. Käsitteet korostavat vainajan roolia hautajaisten päähenkilönä: hautajaisten halutaan sopivan hänen persoonaansa ja juhlihan tapaa, jolla hän elämänsä eli.

Hautajaisissa tuotiinkin vaihtelevilla tavoilla esiin homoseksuaalisiin alakulttuurisiin ja tyyliin linkittyviä teemoja. Svensson luo aineistonsa pohjalta kaksi perusvireeltään eroavaa hautajaistyyppiä. Gay pride -ideologiaan kiinnittyvää tyyppiä edustavat esimerkiksi hautajaiset, jotka erään vieraan mukaan muistuttivat Prideparaatia. Teemaväri oli pinkki, vainaja kannettiin viimeiseen leposijaansa lippuja liehuttavassa kulkueessa ja poliittisen homoliikkeen avoimuus- ja ylpeysretoriikka kuului myös muistopuheissa. Toista tyyppiä edustavat niin sanotut teatterihautajaiset, joita Svensson kutsuu myös speaktaakkeli-, queer- ja camp-hautajaisiksi. Näissä juhlissa arkku oli kirjaimellisesti nostettu näyttämölle ja parrasvaloihin. Teemaksi oli valittu ranta, joten lattiaa peitti hiekan ja hylkytavaran merellinen kerros ja taustalla soi aaltojen ääni.

Svenssonin käyttämä terminologia kiinnittyy homotutkimuksessa ja -politiikassa ajankohtaiseen keskusteluun ylpeys- ja häpeätematiikasta. Vaikka molemmissa hautajaistyypeissä viitataan homokulttuureihin, niiden painotukset ovat erilaisia, ja Svenssonin tekemä jako onkin mielestäni perusteltu. Ylpeyden strategia perustuu homoseksuaalisuuden luonnottomuuden tai sairaalloisuuden avoimelle kiistämiselle. Siekailemattoman teatraalinen camp taas luopuu autenttisen seksuaali-identiteetin ideasta, jolloin ylpeyden tai häpeän lähteeksi ei voi osoittaa mitään tiettyä identiteettiä. Svensson kutsuu campia häpeämättömyyden strategiaksi ja sitoutuu tutkimusperinteeseen, jossa campia on luettu ennen kaikkea homouteen liittyvän stigman työstämisen keinona (camp-käsitteestä queer-tutkimuksessa ks. esim. Cleto 1999).

Vaikka Svensson ei käsittelekään esimerkiksi gay shame -liikehdintää, hän mainitsee kiinnostavana vertailukohtana omalle aineistolleen yhdysvaltalaisen aktivistiryhmä ACT UPin järjestämät poliittiset hautajaisperformanssit. Avoimia ruumisarkkuja pitkin katuja kantavat kulkueet tai aidsiin kuolleiden tuhkan sirotteleminen Valkoisen talon nurmikolle edustavat ruotsalaisiin hautajaisiin verrattuna raivokkaampaa otetta. Hillityn suremisen normit ylittyvät joka tapauksessa molemmissa.

Svenssonin mukaan 1980- ja 90-lukujen kuolemaa ja hautajaisia koskevassa keskustelussa lähdettiin liikkeelle siitä, että kuoleman on oltava osa elämää, mutta se ei

saa silti tulla *liian* eläväksi: elämän ja kuoleman välisen rajan eksistentiaalinen vakaus on pidettävä ennallaan. Kysymys siitä, ovatko elämäkeskeiset hautajaiset ”liian” eloisia, onkin kiintoisa Svenssonin hyödyntämien siirtymäriitti- ja performatiivisuus-teorioiden kannalta. Vesittykö kuoleman arvokkuus tai ampuuko hautajaisten siirtymäriitti maalinsa ohi, jos vainaja saatetaan rajan taakse liian railakkain menoin, ja mitä tämä merkitsee homoidentiteetin kannalta? Pohdintaa onnistuneen rituaalisen toimituksen tai onnellisen performatiivin ehdoista suhteessa tutkimuskysymyksiin olisikin voinut viedä vielä pidemmälle.

Svensson kiinnittää läpi teoksen huomiota hautajaisten esityksellisyyden eri tasoihin. Hautajaiset voidaan järjestää kirjaimellisesti näyttämöllä, niiden käsikirjoitus voidaan laatia etukäteen ja niihin voi kuulua performanssitaidetta muistuttavia elementtejä kuten tilaisuudessa, jossa hautajaisvieraille soitettiin vainajan nauhoitettua ääntä. Linkittäminen työn alussa esiteltyihin teorioihin tuntuu jäävän kesken ehkä senkin takia, että työn aihe sivuaa niin monia tutkimuskenttiä. Svensson käsittelee esimerkiksi kuoleman sukupuolittuneisuutta eritellessään hautajaisten näytteillepääntä, jota hänen mukaansa säätelevät hegemonisen maskuliinisuuden normit. Hän ei kuitenkaan liitä pohdintojaan naiseuden ja kuoleman yhteyksiä pohtivaan tutkimukseen, mikä olisi voinut syventää analyysia, mutta toisaalta myös erkaantua varsinaisesta kysymyksenasettelusta. Myös yksilöllisyyden ihanteen korostuminen hautajaisissa on laaja ja kiinnostava teema, jonka tarkempi avaaminen jää työn ulkopuolelle.

Seksuaalisuuden ja kuoleman kytkösten analyysina sekä seksuaalivähemmistöjen vähän tutkittujen juhlaperinteiden kartoituksena *Liket i garderoben* on tärkeä ja onnistunut teos. Se nostaa esiin myös tutkimuseettisiä ja aineistojen tallentamiseen ja avoimuuteen liittyviä kysymyksiä, joita kulttuurintutkijoiden on olennaista pohtia yhä uudelleen.

KIRJALLISUUS

CLETO, FABIO 1999: *Camp: Queer Aesthetics and the Performing Subject: A Reader*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

JUVONEN, TUULA 2002: *Varjoelämää ja julkisia salaisuuksia*. Tampere: Vastapaino.

KARJULA, EMILIA 2009: *Rekisteröityjä rouvia ja kahden sulhasen pareja. Parisubteen rekisteröinti siirtymäriittinä*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, folkloristiikka [online] <<https://oa.doria.fi/handle/10024/58888>> [28.9.2010.]

Filosofian maisteri Emilia Karjula on folkloristiikan jatko-opiskelija Turun yliopistossa.